

inwoners van de stad nam sterk toe tot 250 personen in 1818. Dit gaf problemen met de godsdienstuitoefening, want die vond tot dan toe plaats bij een van de gelovigen thuis. Door deze groei werd de bouw van een synagoge noodzakelijk. In 1849 telde de joodse gemeente overigens al 337 personen. Hiervan was tweederde koopman of vrouw; er waren ook ambachtslieden als slagers. (De stad kende zelfs een joodse parapluhersteller).

De zoon van parnassijn Herodes, Bernardus bezat twee huizen in de Mortel (*Het Wagenschot* en *De Oude Munt*). Op de plaats van de Oude Munt lieten vader en zoon in 1823 een synagoge bouwen, die ze in bruikleen gaven aan de joodse gemeente. De synagoge bleef echter eigendom van Bernardus. In 1829 bezocht koning Willem I de stad. Tijdens een rondleiding in de synagoge waren er 'op H.M. gelaat blijken van goedkeuring en tevredenheid te leezen'. Tenminste, dat schreef een trotse Bernardus Hartogensis aan

de hoofdcommissie van de synagoge. In de jaren 1840-1842 ontstond er binnen de joodse gemeente onenigheid over het eigendomsrecht van de synagoge. Er dreigde zelfs even een splitsing toen neef Samuel Hartogensis in 1843 toestemming van de gouverneur van de provincie Noord-Brabant kreeg om een tweede synagoge te bouwen. Herodes trad toen (1844, op 78-jarige leeftijd) uit de 'Commissie tot de Zaken der Israëliëten' (het bestuur van de synagoge).

Bernardus besloot toen alsnog de synagoge te schenken, zodat de problemen waren opgelost: een dreigende scheuring van de gemeente werd voorkomen en de bouw van een tweede synagoge afgeblazen. Een familielid, Abraham Samuel Hartogensis, volgde hem op als dagelijks bestuurder in genoemde Commissie. De synagoge staat er nog steeds, maar het gebouw in de Prins Bernhardstraat is nu in gebruik als muziekcentrum voor moderne en klassieke muziek.

Bernardus vertrok na schenking van zijn synagoge en na de dood van zijn vader (in 1845) naar de familie van zijn moeder in Den Haag. Hij stichtte: *B. Hartogensis en Zoon, bankiers en kassiers te 's-Gravenhage*. De laatste jaren van zijn leven woonde hij in Rotterdam. Ondanks alles bleef hij wel contact houden met het bestuur en de joodse gemeente in 's-Hertogenbosch. Op 7 oktober 1866 reisde hij naar Den Bosch voor een formele verzoening met het bestuur en om zijn begrafenis op de joodse begraafplaats in Vught te regelen. Op 9 januari 1870 overlijdt Bernardus te Rotterdam. Hij is begraven in Vught op de in 1775 gestichte joodse begraafplaats.

Literatuur

- J. Bader, "Uit stof en as": de Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge 's-Hertogenbosch, 1799-1843 (Breda 1998)
- J. Bader, "Herodes' erfenis": de Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge 's-Hertogenbosch, 1844-1907 (Breda 1998)

Bossche Noten

Kwaaltjes van vroeger

Oude kranten, en dan denk ik nu met name aan kranten uit de achttiende eeuw, delen ons veel mee over kwalen waar onze voorouders aan leden. Deze kranten van vroeger bestonden uit 2 pagina's. De voorpagina ging over vorsten en veldtochten, over hoogwater en de aankomst van schepen uit de Oost of West. De achterzijde bestond voor een groot deel uit advertenties, zoals aanprijzingen van allerlei geneesmiddelen. Veel wonderlijke kruiden en drankjes waren te verkrijgen bij de boekhandelaren, een rustige plek waar mensen ook aan de praat raakten. Zo kon je er *Hals Cuylenburgs Geheym* tegen de *Venusziektens*, *Jigt* en

Podagrapijnen kopen. Doctor Anderson vond *Grana Anglicana* of de *Opregte Schotse Pillen* uit. Voor 1 gulden een geweldig middel dat de *galagtige en melancholische stoffen* uitdreef. Ze beletten bovendien alle 'verstoppingen, neemen weg allerlei Maagpijnen en strekken tot eene wonderbaarlijke verlichting in alle Vrouwelijke Ziekten'. Bovendien 'dooden ze de Wormen en zijn het beste hulpmiddel tegen de Hardlyvigheid'. De heer Bebler die Achter het Wild Vercken woonde, prees een 'uytmuntend Maag-Maagcon-serv' aan. Een potje van anderhalf ons verkocht hij voor slechts 3 schellingen. Met de winter in zicht kon je bij verscheidene boekhandelaren nog 'een

Onwaardeerlijk middel, geneezende terstond alle Winterhanden, Winterhielen, Teenen, Knobbels, Kloven of Berstingen in de Vingers al was de huid nog zoo hard en opengeborsten' aanschaffen. Je ging niet naar het Kruidvat, maar naar Heinen.

A.V.

Bronnen

's-Gravenhaegsche Courant, 1764, Delftsche Historische Courant 1765, Opregte Haerlemsche Courant, 1766. Het Stadsarchief is in het bezit van een serie kranten uit de achttiende eeuw. Op deze kranten was het stadsbestuur geabonneerd. De 's-Hertogenbossche Courant verscheen pas laat in die eeuw, lang nadat bovengenoemde kranten voor 't eerst werden uitgegeven.